

Színről színre látni

Baka István: Publicisztikák, beszélgetések

A Baka István életműsorozat harmadik kötet a szerző publicisztikai írásainak és a vele készült interjúknak eddigi legteljesebb gyűjteménye. Bakát elsősorban költőként, prózaíróként és műfordítóként szokás emlegetni, publicisztikai tárgyú írásai kevésbé ismertek. Pedig „a kilencvenes évek elején számos napilapnak írt rendszeresen tárcát, sőt sorozatot; kortársairól, az őt érdeklő vagy rá ható művekről, alkotókról rendszeresen rádiós jegyzetet készített. E publikus tevékenységnek korábról is vannak nyomai, sőt kötöttebb műfajai, de e személyesebb és szabaddabb stílusgyakorlat alapvetően időhöz kötött. A legtöbb publicisztikai tárgyú írás szám szerint 1991 és 1993 között készült” – írja Bombitz Attila sorozatszerkesztő a kötet utószavában.

Tekintettel arra, hogy az életmű kevésbé domináns részéről van szó, akaratlanul is a versek, a próza és a műfordítások felől értelmezzük ezeket az írásokat, óhatatlanul is ezekhez képest keressük helyüket az életműben. Ugyanez a helyzet a beszélgetésekkel is, bár itt némiképp egyszerűbb a helyzet, hiszen a műfaj és a beszédhelyzet gyakorlatilag kiprovoálja, hogy az életművet értelmező, azt árnyaló szövegek jöjjenek létre. Persze itt sem elhanyagolható kérdés, sőt nagyon is izgalmas probléma, hogy miképpen olvassák

a szerző műveit ezek a nyilatkozatok. Bárhogy próbáljuk ugyanis magyarázni, az interjú az imázsteremtés terepe, vagy legalábbis az önértékelés, önértékelés, magamról szólás minőségéről van szó.

Aki a versek áradó képességét és súlyos mondanivalóját, vagy a próza mágikus realizmusához közelítő, szürrealisztikus világát keresi a kötetben, azt meglepetés fogja érni. A publicisztikai írások ugyanis Bakától szokatlan derűt árasztanak még akkor is, ha tragikus, olykor torokszorító témák kerülnek terítékre. Egy nosztalgikus, ráérős anekdotavilág elevenedik meg ezekben a szövegekben, szellemes, kedélyes pletykálkodásra invitálja olvasóját a szerző, és egyfajta kulturális bulvár műfajt teremt.

Jól példázza ezt a gyűjtemény első ciklusa, mely a „*Felhő felhőt gyúrva jajgat...*” címet viseli. Olyan tragikus sorsú orosz költők arcképeit mutatják be ezek az esszéisztikus írások, mint Jeszenyin, aki öngyilkosságot követett el, vagy Mandelstam, aki egy munkatárborban pusztult el. A könnyed, szinte csevegő stílus és a személyes élmények gyakori említése azonban észrevétlenül kilendíti a szövegeket a tragikus szférából. Vergilius jut az olvasó eszébe, aki értő idegenvezetőként, a bennfentes tudálékosságá-

val kalauzolja Dantét a Pokolban. Hasonlóan ellentmondásos szövegek a *Portrévázlatok az orosz költészetből* című ciklus darabjai is, hiszen egy veszélyes, kegyetlen, gyakran buta világ bontakozik ki belőlük, tragikus költősorsokat megkínzott művészeket ismerhetünk meg, mégis jó olvasni őket, kíváncsi az olvasó, hogy mit mesél még Baka. És nem is marad adós a történetekkel. Megtudjuk például, hogy Brodskij „idegen munkát zsákmányolt ki”, amikor barátai nyersfordításai alapján készítette műfordításait, de élvezettel ecseteli azt is, hogy milyen malőrök történtek Gennadij Ajgi szegedi látogatása alkalmával. Persze azt is meg kell említeni, hogy a következő bekezdésben már a költő moszkvai nyomorát tárja elénk: „A mieinknél is nyomorúságosabb lakótelep, három inkább fél, mint egész szoba (a mi mértékünk szerint); az egyikben Ajgi mostohafia, a másikban a menyé lakott férjestülgyerekestül, s a harmadikban húzódtott meg ő a feleségével, rozoga bútorok, foszladozó kárpitú székek között, s a lehangoló látványt csak a könyvek mindent elöntő áradata enyhítette.”

Ezek a szövegek Baka műfordítói tevékenységéhez is értékes adalékul szolgálhatnak, hiszen valamennyi említett költőtől fordított verseket, és gyakran tematizálódik is ez. Bevallja például, hogy teljesen Brodskij hatása alá került, amikor műveit ültette át magyarra.

Kortársairól is hasonló stílusban ír. Költőbarátságok, portrévázlatok, személyes élmények bontakoznak ki a kritikák ürügyén, de azért többségükben kritikák is ezek a szövegek, hiszen néhány lényeglátó mondatban összegzi az életművet, a bemutatott kötetéről alkotott véleményét, vagy épp az aktuális irodalmi életet. Sajátos irodalmi kontextust rajzolnak ezek az írások a Baka-életmű köré. Az Ilia Mihályról írt töredék például Baka szellemi fejlődésének fontos mozzanatait villantja fel: „Mindenesetre én Ilia Mihály alig észrevehető, de határozott szellemi irányításának köszönhetem, hogy nemzeti költő lettem (ehhez egyéni színezetként némi ezotériát és ateizmust elegyítve), de az is, hogy a neofita buzgóság sohase fogott el, mert én tőle azt is megtanultam, hogy magyarnak lenni ízlés kérdése is, nemcsak elhatározásé, hogy azért »ebbe« mégse lehet úgy belépni, mint egy pártba...”

Itt is jellemző azonban a tragikus, komor történetek és a szellemes anekdoták furcsa elegye. A *Pulóverüjűk anygyszárnya* című írásból például nemcsak az derül ki, hogy miért vonult vissza Kormos István az ötvenes-hatvanas években, hanem az is, hogy „a magyar irodalom Karinthy után legnagyobb tréfamestere volt.”

Néhány képzőművészeti tárgyú írás is helyet kapott ebben a ciklusban, és bebizonyosodik,

hogy Baka nemcsak az irodalomkritika területén mozog magabiztosan, hanem a képzőművészetben is. A *Szépírók tárlat '91* című szöveg például a '89 után felbolydult, gyorsan változó művészi élet meghökkenően pontos bemutatása; esszé, kritika és – 2007-ben olvasva – kordokumentum. De ugyanítt olvashatunk egy nagyszerű esszét Benes József festészetéről, mely az életmű lényegi vonásait mesteri pontossággal és a rokonlélek érzékenységgel ragadja meg.

Hasonlóan érdekes kitérőt jelentenek *Az idő térképjelei* ciklus egyes darabjai, melyekben zenei kritikákat olvashatunk. Baka vonzalma a klasszikus zenéhez közismert, és a zenei hatások műveiben is kimutathatók; gyakran tárgyalja ezt a kritika. Ezekből a szövegekből az derül ki, hogy nemcsak műélvező, hanem értő kritikus is. A *Mahler*, illetve a *Háromszögletű kalap* című írások kitérő kritikák, bőségesen megtűzdelve szubjektív, esszéisztikus kitérőkkel, és természetesen sűrű kitekintéseket tartalmaznak a költészetre. A *Világpremier* című Liszt Ferencről írt szöveg pedig Baka *Szekszárdi miséjének* keletkezéstörténetéhez szolgál adalékul, illetve a műveiben fellelhető Liszt-hatást illusztrálja. Emellett persze rendkívül elegáns kritikája Liszt akkortájt lemezen megjelent, ismeretlen zongoraversenyének: „egy különös, a Liszt-művek egyik csoportjába sem sorolható művet ismerhetünk meg. Hiányoznak belőle a fiatal zongorista-zeneszerző paganinis üresjáratai, az érettkori művek pátozsza, de – természetesen – az az öreges szárazság se lelhető fel benne, ami a kései Lisztet jellemzi. Fiatalos, nem túlfokozott lendület, a dallamosság rovására nem menő virtuozitás – a mindössze tizenöt perces darab a »kellemesség« érzetét hagyja a hallgatóban.”

Itt kell megemlíteni a *Mámor és didérgés* című írást is, mely portré és pályakép a svéd költőről, Carl Michael Bellmanról, ugyanakkor emlékezés Csatlós Jánosra, a költő magyarországi felfedezőjére. Baka Istvánra sem maradt hatástalan a svéd Villon, hiszen számos versét ültette át magyarra, és *Fredman szonettjeiből* című szonettthármasában Bellman alteregója, az egészségesen hedonista órásmester szólal meg.

A kötet egyik legizgalmasabb ciklusa a *Talált kincs*, mely a *Kincskeresésben* megjelent írások és interjúk gyűjteménye. Baka hosszú évekig volt e folyóirat szerkesztője, ám ez eddig a kritika számára inkább élettrajzi tény volt, és az itt keletkezett szövegekről kevés szó esett. A *Kincskeresésben* publikált verselemzések, kritikák, valamint a gyermek- és ifjúsági irodalom fontos szerzőivel készített beszélgetések Baka kevéssé ismert oldalát, a szerkesztőt és a tanárt tárják elénk, aki értő szeretettel és türelemmel terelgeti a gyerekeket

az irodalom felé, vagy épp az irodalom világában. A *Beszélgetés arról, hogy szép-e a krumplipaprikás és hogy táltos-e a villanyvasaló?* című írás például lépésről lépésre vezeti gyerekolvasóit egyre beljebb a szövegek világába: József Attila és Kiss Benedek egy-egy versének elemzése ürügyén az irodalmi beszédmód lényegét és a verselemzés fogásait mutatja be. Hasonlóan érdekes szöveg a *Himnusz – Szózat* című, mely a *Himnusz* és a *Szózat* különféle feldolgozásait tartalmazó hang-lemezt ajánlja a gyerekek figyelmébe, miközben egy kis irodalomtörténeti kitekintést és nemzeti-öntudat-építést is belecsempész a szerző.

A gyermek tematika a *Káosz árvái* ciklusban is hangsúlyos, hiszen a *Csernobil gyermekei* az atomrobbanást átélt gyerekek leveleit tartalmazza, a *Felnőttek, mi békére vágyunk* című írás pedig a délszláv válságra reflektál a 7. osztályos Kovács János „békeverse” kapcsán. Ezekben az írásokban a gyermeki látásmód alkalmazása, a gyerekek naív tényközlése még erőteljesebben mutatja a csernobili események tragikumát, illetve a háború hiábavalóságát. A ciklus többi darabjáról is elmondható, hogy a közelmúlt jelentős politikai eseményeit tematizálja, ennek kapcsán pedig a kelet-európaiság kérdését boncolgatja, ám ezekben a szövegekben többnyire a korábban bemutatott derűs ironia és anekdotikus megközelítés dominál. A *Búcsúzzunk nevetve!* például szovjet viccekből és anekdotákból építkezve mutatja be a bomló Szovjetunió kissé groteszk világát. A *Villámzárak csattogása* címet viselő írás pedig egy slágerszöveg kapcsán szellemes, ám fájdalmasan találó párhuzamot von az elmúlt rendszer és az aktuális többpártrendszer politikai beszédmódja közt. Hasonlóan meglepő, ám lényegesen keserűbb párhuzamot tartalmaz a ciklus címadó darabja, melyben Kelet-Közép-Európa népeinek sorsát a boszniai erőszaktevételekből született, anyjuktól elhagyott és megtagadott gyerekek sorsához hasonlítja: „Szomorú szemű, fiatal férfiak és nők vagyunk mi is, Kelet-Közép-Európa népei, akik hiába esengünk szeretetért, megértésért Európa-anyánkhöz. Erőszakból születünk, az Európa lágy alsótestébe falloszként behatoló hatalmak nemzetek: a népvándorlás, a tatárjárás, az oszmán-török birodalom és a bolsevizmus. Ezért vagyunk ilyen zavartak, alázatosak, meghunyászkodásunk mélyén azért parázsluk a gyűlölet, amit csak önmagunk – azaz egymás – ellen tudunk fordítani. Anyánk évszázadokkal ezelőtt megtagadott minket, arcunkon nem a saját, hanem Batu kán és Sztálin vonásait keresi, hogy undorral forduljon el tőlünk. Mert piszkosak vagyunk és rongyosak, kérlelőn nyújtjuk ki a kezünket, de nem ajánlatos nekünk hátat fordítani, mert zsebtolvajlásra, rablásra vetemedünk.

Nem igazán megbízható, bár olcsó munkaerő vagyunk, s az éhezés – nem mindig kenyérre, néha csak jó szóra – annyira kimerített bennünket, hogy elég egy szigorú pillantás, máris szükkölve húzódunk vissza hitvány zugainkba.”

Az alteregók sorát gyarapítja Bakó András, a kedélyesen szivarozó, néha zsembléből öreg barát, aki rendszerint elszenderedik, mire végére ér aktuális történetének. Témáit tekintve Bakó András történetei sokban kapcsolódnak a *Káosz árvái* ciklushoz, ugyanis főként a rendszerváltás utáni Magyarország életképei és problémái elevenednek meg. „Bandi bátyám” a kívülálló élelítésével, fanyar ironiával és egy-egy történettel kommentálja a helyzetet. A *Válámi ván...* szókimondó kritikája a '90-es évek életstílusának és értékrendjének: „Meg aztán itt vannak a házaitok. Istent keresitek, a vallásos érzést próbáljátok visszahozni kiszikkadt lelketekbe, de hát megy ez úgy, hogy közben kietlen betonkalitkákban laktok? Azt hiszitek, Isten a tapéta mögül fog előbújni, csótányok kíséretében? Az én gyerekkoromban még igazi házakban éltünk – igaz, összkomfort nélkül, de minden háznak volt pincéje és padlása, azaz mindegyik tükrözte a kozmikus világrendet: pokol, föld, mennyország.” Bakó András másik története, a *Váltók között* pedig a sínek közé szorult vasutas történetét állítja párhuzamba Magyarország helyzetével. A szerencsétlenül járt ember ingét gyűjtötte meg és reménykedett, hogy a közeledő expresszvonat vezetője meglátja a fényt és időben lefékez. „Ostoba – dörrent rám öreg barátom. – Nem vetted észre, hogy rólatok beszéltek? A pályatestet ellenőrizték, tudtátok már, hogy rozoga, nem biztos, hogy elbírja a következő expresszvonatot... S ekkor hirtelen az állomáson átállították a váltókat. De olyan szerencsétlenül, hogy oda-szorult a lábfejetek. És most álltok bénán, tudva, hogy percekben belül megérkezik a történelem expressze, már halljátok a zakatolását, sípszavát – észreveszi-e vajon égő ingeteket a masiniszta? S van-e egyáltalán mozdonyvezető ezen a vonaton? S ha igen, ki ül a műszerfal előtt; Isten? A Sátán? Valamelyik szuperhatalom első számú embere?” A *Hová tűntek a bolondok?* című tárca a hetvenes-nyolcvanas évek jellegzetes utcai figuráit vonultatja fel: a kibontott, ősz hajjal órákig álldogáló öregasszonyt, akinek könnyek csorogtak arcán, a Léggömbárust, aki makulátlan öltözetben, tolókováccsal vonult végig Szeged belvárosán, és a mindig siető, csodálkozó tekintetű, vézna, ballonkabátos férfit. Megtudhatjuk a szövegből, hogy irodalmi alakokká váltak ők, hiszen furcsa, szürrealisztikus figurájuk nemcsak Baka műveiben tűnik fel, hanem Töttös Gábor novellájában és Géczy János regényében is. E szövegek

látásmódja egyébként is közeli rokonságban áll az ekkoriban keletkezett versek szemléletével és problémáival, annyiban különbözik csak, hogy a '90-es évek minden szempontból új és szokatlan léthelyzetét közvetlenebbül tematizálva, kevésbé átpoétizált módon dolgozzák fel.

A beszélgetésekre is ez a fajta közvetlenség jellemző. A Baka-kritikában közhelynek számít az a kijelentés, hogy rendkívül tudatos művész volt. Elsősorban költészetében figyelhető meg a következetes építkezés: verseit, ciklusait és köteteket is rendkívül gondosan szerkesztette meg. Az interjúk is a tudatos költő képzetét erősítik meg, ám nem elsősorban a direkt nyilatkozatok által. Baka tisztában volt poétikája jellegzetességeivel és vállalta is minden beszélgetésben, ám sokkal érdekesebb és meghatározóbb az a jelenség, hogy az interjúk ugyanolyan határozott tematikus és motívikus erővonalak mentén rendeződnek, mint a versek. Állandóan visszatérő és alakuló történetek, témák és motívumok jellemzik ezeket a szövegeket.

A kötet borítóján a képzőművész barát, Pataki Ferenc *Tükör által homályosan* című műve látható, mely Szent Pál híres szeretethimnuszára reflektál. Több szempontból is találó ez a párhuzam. Nem feltétlenül szerencsés, és nem is mindig szükséges hierarchiát felállítani egy életmű különböző területei között, Baka István esetében azonban szinte elkerülhetetlen: a publicisztikai írásokat és a beszélgetéseket tanulmányozva ugyanis az az érzése támad az olvasónak, hogy peremterületeken bolyong. Baka kitűnő publicista, de azért minden szövegében költő, prózaíró és műfordító marad elsősorban. Mégis, ha csak az életmű domináns területeit ismerjük, Pál apostollal szólva „rész szerint van bennünk az ismeret”. Ezekben a közvetlen, kevésbé átpoetizált írásokban ugyanis Baka olyan arca villan fel, amelyet ritkán láthatunk, és ebből a perspektívából szemlélve szépirodalmi szövegeinek olyan aspektusait láthatjuk meg, amelyek egyébként rejtve maradnának.

Nagy Márta

A könyvkritikai rovat megjelenését
a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és
Kiadók Reprográfiai Egyesülete támogatja.

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.